

تحلیل عضویت افغانستان در سازمان تعرفه و تجارت جهانی (WTO)

نگارنده: شبانه مرسل صدیقیان^۱

چکیده

سازمان تجارت جهانی (world trade organization) که از ابتدای سال ۱۹۹۵ میلادی برای مدیریت مناسبات تجارت چندجانبه بین‌المللی جای‌گزین گات شد، اکنون به یک سازمان بزرگ جهانی تبدیل شده‌است؛ این سازمان، یک سازمان بین‌المللی است، که قوانین جهانی تجارت را تنظیم و اختلافات بین اعضا را حل و فصل می‌کند. اعضای سازمان تجارت جهانی کشورهایی هستند که حدود ۳۰ موافقت‌نامه این سازمان را امضا کرده‌اند.

اهمیت سازمان تجارت جهانی تا آن حد است که درحال حاضر ۱۶۴ کشور جهان به عضویت این سازمان درآمده و افغانستان به عنوان یکصد و شصت و چهارمین عضو در سازمان تجارت جهانی پذیرفته شده است سازمان تجارت جهانی درحال حاضر حدود ۹۵ درصد تجارت جهان را تنظیم می‌کند.

هدف این تحقیق کتاب‌خانه‌یی، بررسی عضویت افغانستان در این سازمان است؛ پرسشی که به دنبال پاسخیابی بوده‌ایم، این بوده است که: عضویت افغانستان در سازمان تجارت جهانی چه مزایا و معایبی را نظر به وضعیت اقتصادی و سیاسی به همراه دارد؟

یافته‌های نگارنده نشان می‌دهند که: نظر به مشکلات فعلی‌یی که بر سر راه رشد اقتصادی و تجاری افغانستان قرار دارد، حداقل ده سال دیگر ضرورت دارد تا خود را از نگاه اقتصادی به جهان هم‌گام سازد تا بتواند از سهولت‌ها و مزایای سازمان تجارت جهانی بهره جوید.

واژه‌گان کلیدی: سازمان تعرفه و تجارت جهانی، افغانستان، مزایا و معایب.

^۱ عضو هیئت علمی پوهنځی اقتصاد پوهنتون غالب - هرات

مقدمه

امروزه همه متفق القول اند که تجارت در توسعه و رشد اقتصادی دارای اهمیتی انکارناپذیر است. تجارت منجر به تقسیم بین‌المللی کار و تخصص در بین کشورها شده و زمینه افزایش ارتباطات را در جهان فراهم می‌کند؛ در این راستا سازمان‌های تجارت بین‌الملل از اهمیت به‌سزایی برخوردارند که سازمان تجارت جهانی یکی از سازمان‌های مشهور اقتصادی جهان به‌شمار می‌رود، که تنها نهاد بین‌المللی است که به تنظیم قواعد تجاری بین کشورهای مختلف سراسر جهان می‌پردازد.

سازمان تجارت جهانی درواقع برای پاسخ به یک نیاز اساسی جامعه جهانی تشکیل یافته و وجود آن به‌عنوان یک مرجع مقتدر و کارا در سطح جهان به‌منظور رهبری و تنظیم روابط اقتصادی و تجاری می‌باشد.

افغانستان برای استفاده از این ظرفیت‌ها و فرصت‌های موجود سازمان تجارت جهانی، نیاز به مدیریت درست و سالم اقتصادی و سیاسی، استراتژی ملی حمایت از سرمایه‌گذاری، حکومت‌داری خوب و ایجاد استقلال ملی در حوزه اقتصادی می‌باشد.

نتایج مطالعات به‌دست‌آمده بیان‌گر این است که در این ارتباط تحقیقات زیادی صورت گرفته است که به‌طور نمونه در سال ۱۳۹۷ سراج‌الدین ایثار، تحقیقی در ارتباط به فرصت‌ها و چالش‌های عضویت افغانستان در سازمان تجارت جهانی انجام داده است، که وی به این نتیجه دست پیدا کرده، که این عضویت به افغانستان زود بوده و باوجود نبود زمینه‌های مناسب اقتصادی فرصت‌ها هم به چالش در افغانستان تبدیل شده‌است.

نتایج این تحقیق با استفاده از منابع کتابخانه‌یی به صورت تحلیلی - توصیفی مورد نقد و ارزیابی قرار گرفته است؛ نهایتاً نویسنده سعی داشته تا بر اساس وضعیت موجود این سازمان نقاط قوت و ضعف افغانستان را در این سازمان بررسی کند.

اهداف سازمان تجارت جهانی

هدف اصلی سازمان تجارت جهانی رهبری و تنظیم و گسترش روابط اقتصادی و جهانی می‌باشد. خلاصه اهداف سازمان تجارت جهانی قرار زیر می‌باشد:

- ✓ آزادسازی تجاری و دستیابی به تجارت آزاد و بدون تبعیض؛
- ✓ ارتقای سطح زنده‌گی کشورهای عضو؛
- ✓ رهبری، مدیریت و نظارت از اجرای موافقت‌نامه‌های امضا شده بین اعضا؛

- ✓ مجمعی برای مذاکرات تجاری چندجانبه جهت گسترش روابط اقتصادی (اسفندیار؛ ۱۳۸۵: ۱۲۵)؛
- ✓ بررسی و ارزیابی چه گونه گی سیاست های تجاری اعضا؛
- ✓ افزایش نرخ اشتغال و فراهم ساختن امکانات اشتغال کامل؛
- ✓ بهره برداری بهینه از منابع؛
- ✓ دستیابی به توسعه پایدار؛
- ✓ رفع موانع و مشکلات در زمینه تجارت؛
- ✓ کمک به کشورهای در حال توسعه جهت برخورداری از مزایای نظام تجارت چندجانبه (موسی زاده؛ ۱۳۸۸: ۸۴).

این اهداف براساس اصول ذیل تعقیب می گردد:

۱. اصل عدم تبعیض؛
۲. اصل آزادسازی تجارت؛
۳. اصل تجارت عادلانه و اصل شفافیت؛
۴. اصل رفتار ویژه و متفاوت با کشورهای در حال توسعه (یزدان پناه؛ ۱۳۷۶: ۲۱۰).

عضویت افغانستان در سازمان تجارت جهانی

عضویت افغانستان در سازمان تجارت جهانی، از جمله توافق نامه های بزرگ اقتصادی در تاریخ اقتصادی افغانستان به شمار می رود؛ پروتوکل این عضویت در دهمین کنفرانس وزیران کشورهای عضو سازمان تجارت جهانی، که در شهر نایروبی کشور کینیا برگزار شده بود به امضا رسید، که افغانستان در ۲۹ جولای ۲۰۱۶ رسماً عضویت سازمان تجارت جهانی را به دست آورد؛ این در حالی است که افغانستان به عنوان یک صد و شصت و چهارمین عضو در سازمان تجارت جهانی پذیرفته شده است. کشورهای عضو سازمان تجارت جهانی مشمول کشورهای بزرگ صنعتی جهان و کشورهای کم تر انکشاف یافته و رو به انکشاف هستند. افغانستان هم یکی از جمله کشورهای کم تر توسعه یافته این سازمان محسوب می گردد و پایین ترین شاخص توسعه بشری را از نظر صحت، آموزش و پرورش و معیارهای زنده گی دارد (دولت شاهی؛ ۱۳۸۸: ۶۵).

برای کشوری که به عضویت سازمان تجارت جهانی پذیرفته شود، اقدامات زیر از سیاست های اجرایی مهمی است که باید مد نظر داشته باشد:

۱. آزادسازی تجارت خارجی: شامل برداشتن موانع تعرفه‌یی و غیرتعرفه‌یی یا کاهش آن‌هاست. هم‌چنین وضع موانع تجاری غیرتعرفه‌یی، غیرقانونی می‌باشد. البته برای کشورهای در حال توسعه، در این زمینه استثناء آتی قائل شده‌اند؛
۲. آزادسازی قیمت کالاها و خدمات: حذف سوبسیدها و کمک‌های دولتی، که به تولید کالا و خدمات داده می‌شود، برای تحقق این مورد می‌باشد. البته تعدادی از سوبسیدها مثل سوبسیدهای تحقیق و توسعه، سوبسیدهای خصوصی‌سازی و سوبسید کالاهای مصرفی، سوبسید سبز محسوب شده و کشورهای عضو ملزم به حذف آن‌ها نمی‌باشند (ابراهیمی‌نژاد؛ ۱۳۸۰: ۱۲۵)؛
۳. آزادسازی نرخ ارز: شامل حذف ارائه هرگونه ارز سوبسیددار می‌باشد؛
۴. آزادسازی نرخ بهره؛
۵. لغو انحصارات دولتی و خصوصی در تولید و قیمت‌گذاری کالاها و خدمات؛
۶. جریان آزاد اطلاعات: شامل در اختیار گذاشتن اطلاعات و مقررات و قوانین تصویبی توسط کشور عضو به سایر اعضا می‌باشد؛
۷. تخصیص بهینه منابع به وسیله بازار (نهایندیان؛ ۱۳۸۵: ۴۲).

مزایا و معایب الحاق افغانستان به سازمان تجارت جهانی

هرچند موضوع عضویت افغانستان در سازمان تجارت جهانی، که ۹۵ درصد تجارت جهان را تنظیم می‌کند، بدون چون و چرا یک دست‌آورد بزرگ است. عضویت در این سازمان، گامی مثبت در قبال تحکیم هم‌کاری‌های اقتصادی منطقه‌وی و جهانی و هم‌چنان رشد اقتصادی کشور می‌باشد. عضویت در این سازمان می‌تواند سرمایه‌گذاری‌های مستقیم خارجی را در کشور افزایش دهد و باعث رشد و ثبات اقتصادی در کشور گردد؛ اما عضویت افغانستان در این سازمان معایبی نیز دارد، که در ذیل به صورت مختصر به مزایا و معایب پرداخته شده است:

مزایای الحاق افغانستان به سازمان تجارت جهانی

۱. اعتباردهی

سازمان تجارت جهانی، ۹۵ درصد تجارت جهانی را تنظیم می‌کند؛ بر این اساس، عضویت در این سازمان به کشورها اعتبار بین‌المللی می‌دهد و این اعتبار می‌تواند هم‌کاری‌های اقتصادی را بین کشورها افزایش دهد.

۲. افزایش سرمایه گذاری های مستقیم خارجی

کشورهای عضو سازمان تجارت جهانی ملزم به رعایت اصول و مقررات این سازمان هستند، که باعث تضمین سرمایه گذاری ها می شود و جذب سرمایه گذاری های مستقیم خارجی توسط این سازمان تشویق و تسهیل می شود. این عضویت می تواند میزان سرمایه گذاری های مستقیم خارجی را افزایش دهد.

۳. تعرفه های گمرکی

عضویت در سازمان تجارت جهانی امتیازات تعرفه های گمرکی با نرخ صفر درصد را به کشورها فراهم می سازد، که افغانستان نیز می تواند از این امتیازات مستفید شود و این امتیازات می تواند کشور را در امر اقتصاد پایدار و پویا کمک نماید.

۴. رفع کسر بیلانس تجاری

افغانستان سال هاست که از کسر فاحش در بیلانس تجاری رنج می برد؛ بدون شک اگر توجه جدی و مدیریت مؤثر صورت گیرد، عضویت این سازمان می تواند افغانستان را در رفع کسر بیلانس کمک کند.

۵. تخصص و مزیت نسبی در کالای اقتصادی

با باز شدن تجارت بین المللی، زمینه تخصص و مزیت نسبی کالاهای اقتصادی برای کشورها فراهم می گردد. هر کشور سعی می کند در کالای تخصص پیدا کند که مزیت نسبی دارد و آن را تولید و صادر کند که این امر باعث کاهش قیمت ها و افزایش کیفیت گردیده و در نتیجه رفاه عمومی را افزایش می دهد.

۶. فراگیری از تجربیات، تخصص و تمرین های موفق بازارهای جهانی

با آزاد شدن سرحدات برای واردات و صادرات زمینه آموزش از روش های تولیدی، تجارتی و اقتصادی کشورهای در حال توسعه و توسعه یافته برای افغانستان فراهم می گردد. این در حالی است که افغانستان نیاز دارد تا از سیاست های مؤثر و تجربیات کشورهای توسعه یافته استفاده کند و از آن ها الگوبری نماید (فاخری؛ ۱۳۹۴: ۹۶).

۷. زمینه رشد برای شرکتها

با بازگشایی بازار جهانی زمینه رشد برای شرکت‌های افغانستان میسر خواهد شد. وقتی بازارها باز می‌گردد طبعاً عرضه کل بازار چندین مرتبه بزرگ‌تر از عرضه داخلی می‌شود.

۸. زمینه تمویل مالی

با عضویت سازمان تجارت جهانی شرکت‌ها در داخل افغانستان می‌توانند از تمویل مالی بازارهای جهانی استفاده کنند، که بدون تمویل مالی مناسب و قابل دسترس شرکت‌های کوچک به شرکت‌های بزرگ تبدیل نخواهند شد.

و سایر مزیت‌ها مانند:

- دسترسی تاجران به بازارهای جهانی؛
- حذف موانع و محدودیت‌های تجاری؛
- تقلیل تعرفه گمرگی بر کالاهای صادراتی و وارداتی؛
- نظم‌پذیری بیش‌تر در تدوین و اجرای برنامه‌ها و سیاست‌های تجاری؛
- مساعد کردن زمینه‌های صادراتی؛
- جذب سرمایه‌های خارجی به دلیل اجرای قوانین سازمان تجارت جهانی در کشور میزبان.

معایب و چالش‌های الحاق افغانستان به سازمان تجارت جهانی

در بحث پیرامون الحاق افغانستان به سازمان تجارت جهانی اظهار نظرهای بسیار خوش‌بینانه و یا بدبینانه‌یی میان کارشناسان اقتصادی و مقام‌های دولتی وجود دارد که البته برای رسیدن به یک تفاهم همه‌گانی، بسیار مفید و ضروری است. باوجود فرصت‌هایی که در بالا ذکر شد، الحاق افغانستان می‌تواند به سازمان، پیامدهای ناگواری را نیز در قبال اقتصاد افغانستان داشته باشد، هرگاه الحاق افغانستان به سازمان تجارت جهانی به صورت درست و مؤثر مدیریت نشود، تهدید و چالش‌های گران‌تر از فرصت‌ها را به افغانستان عرضه می‌کند. سیاست‌گذاران اقتصادی افغانستان باید در این مورد توجه لازم را معطوف بدارند؛ الحاق افغانستان به سازمان تجارت جهانی حداقل معایب و چالش‌های آتی را دارد:

۱. افزایش واردات

افغانستان در حال حاضر ۹۶ درصد واردات و فقط ۴ درصد صادرات را تجربه می‌کند؛ عده‌یی براین باورند که الحاق افغانستان به این سازمان، واردات را می‌تواند بیش‌تر افزایش دهد، که این افزایش واردات ناشی از برداشتن موانع غیرتعرفه‌یی و حذف کنترل‌های اسعاری باشد، که این موضوعات می‌تواند اثر منفی روی اقتصاد نوپا و متزلزل کشور داشته باشد.

۲. افزایش کسر بیلانس تجاری

الحاق افغانستان در وضعیت فعلی می‌تواند بالای بیلانستجاریدر کشور اثر منفی بگذارد و اگر تأکید بالای رشد اقتصاد داخلی صورت نگیرد، ممکن از این ناحیه، اقتصاد کشور به‌خاطر کاهش تولیدات و افزایش واردات بیش‌تر متضرر گردد (طهماسب؛ ۱۳۸۳: ۱۴۷).

۳. امنیت و ثبات سیاسی

ثبات سیاسی به‌عنوان یک متحول ثابت و ضروری در رشد اقتصادی می‌باشد؛ هرگاه ثبات سیاسی و امنیت وجود نداشته باشد، به‌وجودآمدن ثبات اقتصادی و یا هم ثبات اجتماعی دشوار خواهد بود؛ اگر افغانستان نتواند امنیت نسبی را به‌دست بیاورد، بدون تردید نخواهد توانست از فرصت‌های این سازمان استفاده به‌عمل آورد (رحیمی بروجردی؛ ۱۳۹۰: ۷۲).

۴. کاهش درآمد دولت

آزادسازی تجارت و بازار آزاد هرچند برای بسیاری کشورها مؤثر بوده است؛ اما برای کشورهای کم‌تر توسعه‌یافته مانند افغانستان، می‌تواند تأثیرات منفی هم داشته باشد، آزادسازی تجارت از طریق کاهش تعرفه‌های گمرکی و دیگر سیاست‌های اقتصادی ممکن سطح قیمت‌ها را کاهش و سطح واردات را افزایش دهد، که این امر باعث کاهش درآمدهای دولت خواهد شد.

۵. نبود ظرفیت در رقابت

چه از نگاه ساختاری و فنی و چه از بُعد حکومت‌داری خوب، تولید، بازاریابی و غیره ما توان رقابت به کشورهای منطقه را ندارد، که این یکی از چالش‌های اساسی فراروی اقتصاد

افغانستان است که این نبود ظرفیت سبب بروز تأثیرات منفی الحاق افغانستان به سازمان تجارت جهانی می گردد.

۶. تهدیدات برای تولیدات داخلی

صنایع افغانستان در مراحل ابتدایی قرار دارد و آزادسازی واردات از طریق کاهش تعرفه ها، می تواند بالای تولیدات داخلی کشور و سطح صادرات تأثیرات منفی داشته باشد، که در نتیجه سطح صادرات کاهش و سطح تولید داخلی نیز تقلیل می یابد، که این وضعیت در نتیجه بالای بیلانس تأدیات تأثیرات منفی خواهد گذاشت.

۷. چالش ساختاری

ساختارهای موجود در افغانستان توانمندی آن را ندارند که از فواید تجارت تحت شرایط سازمان تجارت جهانی مستفید شوند. برای این هدف افغانستان باید اکثر ساختارهای دولتی و اقتصادی خود را اصلاح کند و نظام اقتصادی و عناصر داخل نظام هم باید اصلاح شود.

۸. چالش حقوقی

در نبود قوانین مشخص و لازم در کشور، خیلی دشوار خواهد بود که افغانستان از این سازمان استفاده مؤثر کند؛ خلای قوانین در کشور یکی از دلایل اساسی بود که الحاق افغانستان را در این سازمان به تأخیر انداخت، در افغانستان تطبیق قوانین و روند تصمیم گیری خیلی بروکراتیک و بطی بوده که این در ذات خود یک چالش بزرگ سر راه استفاده از فرصت های این سازمان می شود (رضوانی؛ ۱۳۹۲: ۲۱۵).

۹. نبود زیربنای اقتصادی

ضعف زیربنای تکنالوژیک، تجهیزات حرفه وی در امور تجارت و تجارت الکترونیک، نبود ترمینال ها، مناطق آزاد اقتصادی، وسایل حمل و نقل، سرک ها، گمرک شفاف و مدرن، خط آهن، حمل و نقل دریایی و ...، از جمله چالش های اساسی برای افغانستان می باشد.

نتیجه گیری

سازمان تجارت جهانی یکی از اثرگذارترین سازمان‌هایی است که در تجارت بین‌المللی نقش بارزی را ایفا می‌کند؛ بدون تردید، پیوستن به سازمان تجارت جهانی در صورت استفاده از فرصت‌های موجود این سازمان، می‌تواند برای کشورهای عضو مزایایی را به همراه داشته باشد. افغانستان از سال ۲۰۰۴ متقاضی پیوستن به سازمان تجارت جهانی بوده که بالاخره در سال ۲۰۱۶ توانست عضویت رسمی این سازمان را از آن خود کند. عضویت افغانستان در سازمان تجارت جهانی یک امتیاز بزرگ بوده که این سازمان می‌تواند در قسمت افزایش فرصت‌های شغلی، ایجاد بازارهای جدید برای تولیدات و خدمات، امکان اشتغال برای تعداد بیش‌تری از مردم در داخل این کشور هم‌کاری کند.

بدون شک الحاق به سازمان تجارت جهانی فرصت فوق‌العاده‌یی را در اختیار دولت افغانستان قرار می‌دهد؛ اما این که ما به‌عنوان یک کشور چقدر می‌توانیم از مزایای جهانی شدن و سازمان تجارت جهانی بهره‌مند شویم، به اراده، ظرفیت و سیاست‌های حکومت افغانستان بر می‌گردد؛ افغانستان با ظرفیت اقتصادی حاضر، در تلاش است تا از مزایای الحاق به سازمان تجارت جهانی استفاده مؤثری را بکند؛ ولی از طرف دیگر، الحاق افغانستان به این سازمان، چالش‌های جدیدی را نیز ایجاد می‌کند؛ اگر حکومت افغانستان موضوع الحاق را به‌صورت مؤثر مدیریت نکند، امکان دارد ما از این فرصت‌هایی که مساعد شده، استفاده نتوانیم و اقتصاد نیم‌جان داخلی کشور را بیش‌تر صدمه بزنیم. حالا برای افغانستان هدف مهم استفاده درست از این فرصت و از بین بردن تأثیرات منفی الحاق است، که نیاز به مهندسی مجدد و تجدید نظر در ساختارهای کلی کشور را دارد. افغانستان با الحاق به سازمان تجارت جهانی نفع کم‌تر، اما ضرر بیش‌تر خواهد داشت، بر اساس دلایلی، مانند عدم توانایی افغانستان، نبود یک نظام اقتصادی کارا و مؤثر در کشور، وجود فساد گسترده در تمام سطوح، وجود الیگارشی و مافیای اقتصادی در کشور، نبود ثبات سیاسی و امنیتی، وجود تظہیر پول و تمویل تروریزم، نبود ساختارهای لازم اقتصادی، نبود نهادهای با ثبات اقتصادی، ضعف دولت در سیاست‌های اقتصادی و ...؛ می‌تواند ضرر الحاق افغانستان را به مراتب بیش‌تر از مفاد آن سازد؛ به‌خصوص اگر افغانستان قوانین و اصول سازمان تجارت جهانی را بدون انعطاف‌پذیری؛ یعنی آن چه هست رعایت کند وضعیت اقتصادی کشور از وضعیت فعلی هم بدتر خواهد شد.

باتوجه به موارد اشاره شده و وضعیت خاص کشور، هرچند در کوتاه‌مدت و میان‌مدت، پیوستن افغانستان به سازمان تجارت جهانی اثر منفی شدید دارد و در درازمدت، بسته‌گی به

سطح رشد اقتصادی و ارتقای توانایی ظرفیت‌های اقتصادی کشور خواهد داشت؛ زیرا میزان بهره‌مندی هر کشور، بسته‌گی به قدرت رقابت با رقبای خود در بازار بین‌المللی دارد. افغانستان نمی‌تواند از دایره نفوذ جهانی شدن بیرون بماند؛ بنابراین، ناگزیر است تا با برداشتن گام‌های سنجیده‌شده و استوار، در این راه حرکت نماید؛ فقط داشتن دیدگاه روشن از جای‌گاه خود و تسهیلات مورد انتظار از سازمان تجارت جهانی، می‌تواند میزان بُرد و باخت را در این معامله و بازی تا حد زیادی مشخص سازد.

پیش‌نهادها

بعد از بررسی و تحلیل فرصت‌ها و چالش‌های سر راه افغانستان در قسمت عضویت در سازمان تجارت جهانی، می‌توان چند پیش‌نهاد را ذکر نمود:

- کشور افغانستان باید به اصلاح و تعدیل ساختارهای اقتصادی و تجاری خویش بپردازد و عناصر داخل نظام را براساس نرم و استندردهای سازمان عیار سازد؛
- دولت باید در قسمت بهبود امنیت تمرکز کند، تا بتواند از مزایای عضویت سازمان تجارت جهانی سود برد؛
- در قسمت ریشه‌کن کردن فساد مالی و اداری باید برنامه‌های قوی روی دست گرفته شود؛
- دولت برای افزایش تولیدات به قیمت ارزان‌تر و با کیفیت بالاتر، باید شهرک‌های صنعتی را حمایت کند؛
- دولت باید برای افزایش تولیدات از سببیدی‌ها استفاده کرده و در قسمت کاهش مالیات بر شرکت‌های تولیدی اقدامات مؤثری انجام دهد؛
- برای رقابتی کردن صنایع نوپای داخلی باید دولت تعرفه گمرکی روی واردات مواد خام را به صفر برساند و در قسمت صادرات محصولات داخلی تعرفه گمرکی را معاف کند؛
- هم‌آهنگ ساختن تولید با تکنالوژی مدرن به هدف ارتقای قابلیت رقابتی در بازار بین‌المللی، می‌تواند راه‌کار مناسبی باشد؛
- ایجاد زیربنا (جاده‌های حلقوی و اتصالی با بندرهای مرزی، خط آهن و ارتباطات هوایی)، از دیگر مواردی است که کشور را می‌تواند به‌سوی بهبودی در راه خودکفایی سوق دهد.

سرچشمه‌ها

۱. ابراهیمی نژاد، مهدی. (۱۳۸۰). **سازمان‌های مالی و پولی بین‌المللی**. چاپ نخست. تهران: انتشارات گل‌ها.
۲. امیدبخش، اسفندیار. (۱۳۸۵). **سازمان جهانی تجارت ساختار، قواعد و موافقت‌نامه‌ها**. چاپ سوم. تهران: انتشارات ادیب.
۳. بارکین، سامویل. (۱۳۹۶). **سازمان‌های بین‌المللی**. تهران: انتشارات سمت.
۴. دولتشاهی، طهماسب. (۱۳۸۸). **اقتصاد بین‌الملل (تجارت بین‌الملل و مالیه بین‌الملل)**. چاپ یازدهم. تهران: انتشارات شابک.
۵. دولتشاهی، طهماسب. (۱۳۸۳). **سازمان‌های اقتصادی بین‌الملل**. تهران: انتشارات شابک.
۶. رحیمی بروجردی، علیرضا. (۱۳۹۰). **سازمان‌های تجارتي بین‌الملل**. تهران: انتشارات سمت.
۷. رضوانی، تایماز. (۱۳۹۲). **سازمان تعرفه و تجارت**. چاپ سوم. تهران: انتشارات گهر.
۸. فاخری، مهدی. (۱۳۹۴). **سازمان جهانی تجارت و سیاست‌های خارجی**. چاپ سوم. تهران: مرکز آموزش پژوهش‌های بین‌المللی.
۹. موسی‌زاده، رضا. (۱۳۸۸). **سازمان‌های بین‌المللی**. چاپ دهم. تهران: انتشارات شابک.
۱۰. نهاوندیان، محمد. (۱۳۸۵). **سازمان جهانی تجارت**. تهران: انتشارات مرکز ملی.
۱۱. یزدان‌پناه، احمد. (۱۳۷۶). **کشورهای در حال توسعه و سازمان تجارت جهانی، فرصت‌ها و چالش‌ها**. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.